

KÖNYVTÁR! – KÖNYVTÁR? ÉSZREVÉTELEK A KÖNYVTÁRAK KÖZPONTI NYILVÁNTARTÁSÁRÓL

MÉSZÖLY MAGDA

A rendeletek és a szaksajtó

Előzmények

Napjainkig az 1965-ben megjelent *Könyvtári Minerva* az utolsó „kísérlet az egységes magyar könyvtárügy teljes áttekintésére”¹, ahogy bevezetése mondja. Az adott lehetőségek között példás logikával rendezi anyagát és magabiztosan teszi túl magát mindazokon a tisztázatlan kérdéseken, melyek azóta is nehezítik a könyvtárak központi nyilvántartásának használható elkészítését. A legfontosabb ezek közül a könyvtár pontos definíciójának hiánya, vagy ahogy a *Minerva* még fogalmaz, a könyvtári minimum kérdése. Ezen a hiányon úgy segítettek, hogy a közlésre kerülő adatokat az egyes könyvtárakat jól ismerő hálózati központok munkatársai gyűjtötték össze és ők egyedileg határozták meg, hogy a különböző könyvtárakról milyen adatok, milyen részletességgel kerüljenek feldolgozásra. (Nem tudjuk, hogy az adatgyűjtők valóban „autopszia” alapján dolgoztak-e, vagy elfogadták a könyvtárak – kérdőívre adott – válaszait.) Vagyis mindazokat a könyvtárakat feldolgozták amelyeket az adatgyűjtők arra érdemesnek tartottak. Ha pedig hálózaton kívüli gyűjteményről volt szó, azt a kapott adatok alapján a szerkesztők minősítették. Az egyes szakterületek, illetve hálózatok adatait egységes, bár némiképpen szubjektív szempontok szerint értékelték. A könyvtárra minősítést minden definíció helyett rábízták magukra a közölt adatokra: a könyvtár szolgáltatásai, gyűjtőköre, történetileg kialakult állománya, egyedi funkciói stb. ha voltak, több közölhető adatot produkáltak, mint azok a könyvtárak, melyekről a fentiekből nem lehetett bővebbet megtudni. Ilyen rangsorolással három csoport alakult ki: a bőségesen leírt könyvtáraké, a kevesebb adattal jelentkezőké, végül a csak táblázatokban, összefoglalóan jelzetteké.

A jellegzetesen gyűjteménycentrikus szemléletű Könyvtári *Minerva* egymagában nem tudta pótolni és megoldani a magyar könyvtári szervezet teljes áttekintését, így a hetvenes években egyre sürgetőbben vetődik fel a könyvtárak központi nyilvántartásának szükségessége.

1976-ban megindul a kérdés jogi szabályozása. A 15/1976. tvr. 4.§ (3) kimondja, hogy „a könyvtárakról központi nyilvántartást kell vezetni.” Az ehhez kapcsolódó 17/1976/VI. 5./ sz. minisztertanácsi rendelet ezzel a feladattal az Országos Széchényi Könyvtárat bízta meg. Végül a kulturális miniszter 5/1978. (XII.12.) sz. rendelete II. fejezet 5–7. §-ában intézkedik a könyvtári nyilvántartásról. Ennek lényege, hogy a nyilván-

tartásnak két részből kell állnia, a valamennyi közkönyvtárra kiterjedő alapnyilvántartásból és meghatározott esetekben az ezt kiegészítő adatokból. Kiegészítő adatokat kell kérni a tudományos könyvtáraktól, a hálózati központoktól és alközpontoktól, a szakterületi és területi együttműködési körök tevékenységének összehangolására kijelölt könyvtáraktól, a koordinációs központoktól, az országos feladatkörű szakkönyvtáraktól és a nemzetiségi alapkönyvtáraktól. – Az Országos Széchényi Könyvtár köteles – a kulturális ágazat statisztikai beszámolási rendszere adatainak felhasználásával – a központi nyilvántartás folyamatos vezetéséről gondoskodni, megőrizni, és arról tájékoztatást nyújtani.

E rendelettel párhuzamosan, illetve ezek hatására a könyvtári szaksajtóban is megjelennek a könyvtárak nyilvántartásával kapcsolatos írások.

1976-ban *Sárdy Péter*² és *Fogarassy Miklós*³ cikkei a könyvtári statisztika oldaláról jutnak el a központi nyilvántartás kérdéseihöz, egyelőre még csak érintőlegesen. – A Könyvtári Figyelő 1979. 5. számában Fogarassy⁴ és *Mohor Jenő*⁵ foglalkozik ismét a kérdéssel. Mindkét cikk megegyezik abban, hogy a nyilvántartás megszervezésének előfeltétele a könyvtár pontos definíciója, ilyet pedig a magyar könyvtárugy nem ismer.

Mohor úgy véli, hogy ennek hiányában a központi nyilvántartásnak mennyiségi és minőségi szempontokra alapozott felsorolással kell pótolnia a meghatározást. Ez a vélemény nem áll nagyon messze a Minerva adatmennyiséggel mért minősítésétől.

Fogarassy ezzel szemben ismerteti az ISO 2789–1974 szabványának alapmeghatározásait a könyvtári minimumról és válaszolja az adaptálás lehetőségeit.

Közbevetőleg fel kell figyelni arra, hogy 1977-ben megjelent – méghozzá úgy jelent meg! – az MSZ 3419–77 szabvány a könyvtárak adatainak nyilvántartásáról, hogy kísérletet se tesz a könyvtár mibenlétének meghatározására. A kérdést megkerülve csak azt írja elő, hogy „az egyes intézmények adattárba történő felvételének ismérveit egyértelműen kell meghatározni és következetesen alkalmazni”⁶.

1978–79-ben különböző szakmai fórumokon foglalkoznak a könyvtárak nyilvántartásának kérdéseivel: a MKE X. soproni vándorgyűlésén; a pécsi könyvtárstatisztikai gyűlésen; az OSZK vezetői tanácsának ülésein; 1979 februárjában a Kulturális Minisztérium által összehívott szakértői tanácskozáson, melyen a koordinációs központok vezető munkatársai vettek részt.

A nyilvántartás elmélete és gyakorlata

Mindezek nyomán lassan tisztázódnak a jogszabályilag nem rendezett kérdések. Ezek szerint a könyvtárak központi nyilvántartásának célja:

- a) feltérképezni a magyar könyvtárakat s ennek alapján
 - hiteles címlistát összeállítani;
 - könyvtári adatbázist kiépíteni (gyűjtőkör, szolgáltatások, felszereltség);
- b) az adatokat két csoportra osztva rendezni
 - a változó adatokat csak jellemzésül felhasználni, (mert ezeket a könyvtári statisztika szolgáltatja);
 - a konstans jellemzőket pontosan és bőségesen feltárni;

c) az adattárolást visszakereshetően, tájékoztatásra alkalmas módon kiépíteni;
d) megteremteni a lehetőséget a tárolt adatok kiadvány formájú hasznosítására.
Az OSZK vezetői tanácsa foglalkozik azzal, hogy a kiépítendő nyilvántartás funkcióit összehangolja a már működő egyéb központi szolgáltatásokkal. E mellett elhatározza, hogy számba veszi a leendő használók igényeit és keresi velük az adatgyűjtésben való együttműködés lehetőségeit.

A vezetői tanács anyagának 2. sz. melléklete néhány igen fontos megoldatlan problémát is felvet. Ezek között első helyen szerepel az egész munka egyik alapkérdése, mely itt, és egyedül csak itt kerül szóba: a könyvtárak központi nyilvántartásának kiépítéséhez komoly *szellemi és anyagi ráfordítás kellene*, de nincs. Mindössze egyetlen, más feladattal is megbízott dolgozó foglalkozik vele és néhány külső munkatárs. (Tegyük itt hozzá, hogy ez a helyzet túl sokat a későbbiekben sem változott. Megalakult ugyan egy csoport, elvileg három fővel, de ezek az idők során „lemorzsolódtak”, olyannyira, hogy végül a csoportvezető maga is más munkahelyre ment. Ekkor került az egész addig már begyűjtött és részben feldolgozott anyag egy státusszal a Könyvek Központi Katalógusa (KKK) osztályra.)

A vezetői tanács dokumentuma a továbbiakban foglalkozik az adatlapok készítésével és tartalmával, a minimális igényű alapnyilvántartással és a kiegészítő adatokkal bővített részletes nyilvántartással. Itt jelentkezik ismét az alapkérdés tisztázatlansága: a „könyvtár” kritériumai. A statisztikák ugyanis 16–18 ezer könyvtári szolgáltatóhelyet regisztrálnak, míg a rendelet a kiegészítő adatszolgáltatásra is kötelezett könyvtárak számát kb. 500-ra teszi. A két szám között igen nagy a különbség. Ugy kell tehát összeállítani az alapnyilvántartás anyagát, hogy a rendeletileg kiemelt könyvtárakon kívül még jó néhány olyan könyvtártól is kellő mennyiségű adatot lehessen szerezni, melynek szerepe, múltja vagy jövője ezt indokolja, de ugyanakkor az adatmennyiség nagyságától a kisebb könyvtárak ne rémüljenek meg, ne terhelje meg őket fölöslegesen ez a feladat.

Mindez arra utal, hogy ha az alapkérdés – a könyvtár fogalmának meghatározása – a munka beindulása előtt megnyugtatóan tisztázódik, akkor automatikusan megoldódott volna ez is.

1979 végére összeáll a központi nyilvántartás rendszerének váza, és születik egy igen laza könyvtári minimum meghatározás is. E szerint könyvtárnak tekintendő az olyan dokumentumgyűjtemény, mely főhivatású könyvtárossal, *lehetőleg* önálló helyiségben elhelyezve működik és állománya legalább 3000 kötet (db), illetve legalább 2000 kötet és 50 kurrens periodikum (cím)⁷. Kellő előzetes vita, átgondolás, hozzászólás után elkészülnek a nyilvántartás alapját képező adatlapok is két változatban, egy kiegészítéssel. Az alapadatlapnak van egy egyszerűbb és egy bővebb változata, és ez utóbbihoz kiegészítésképpen csatlakozik egy gyűjtőköri adatlap. (Pontatlan mindkét változat esetében „lap”-ról beszélni, mert 10–11 oldalas füzetekről van szó.) Készül egy tervezet a rövidített változatra is a kisebb könyvtárak nyilvántartására, nem az OSZK, hanem a hálózati központok számára. 1980-ban kezdődik az adatlapok szétküldése, igen nagyvonalúan. Egy példányt kér az OSZK vissza, egyet megtarthat az adatszolgáltató könyvtár, egyet pedig a hálózati központ, hogy ott is készülhessen nyilvántartás, mégpedig *országosan egységes rendszerben*. A tervek szerint az adatszolgáltatás útja a hálózati központokon vitt volna keresztül. Őket kérte fel az OSZK arra, hogy döntsenek és minősítsék tagkönyvtáraikat a

könyvtári minimum, illetve az egyszerűbb vagy bővebb adatszolgáltatás szempontjából. A hálózaton kívüli könyvtárakat a nyilvántartási csoport munkatársai cserkészik be, különféle fellelhető nyomok alapján.

Az egész munkamenet kialakulását, szervezését, a központi nyilvántartás szervezetét Mohor Jenő⁷ a Könyvtárosban, Mohor Jenő és Pálinkás Györgyné⁸ közös tanulmánya pedig a Könyvtári Figyelőben részletesen ismerteti 1980-ban, illetve 1982-ben.

Utólag megállapítható, hogy az egész feldolgozási munka időben nagyon elcsúszott. Ennek okai között a Pálinkásné által felsorolt okok (túl sok, vagy túl kevés könyvtár jelentkezett hálózatonként, útközben „elvesztek” az adatlapok stb.) mellett az 5/1978-as rendelet idevágó intézkedését is felsorolhatjuk. E rendelet ugyanis 1978. dec. 12-én kelt, és kimondja, hogy az alapadatlapokat a hatályba lépéstől számított 6 hónapon belül kell visszaküldeni az OSZK-nak. (Addigra épp hogy elkészültek az adatlapok.) A kiegészítő adatok szolgáltatására is kötelezett könyvtáraknak viszont a hatálybalépéstől számított másfél éven belül kell bejelentésüket eljuttatni az OSZK-nak⁹. Ez az egy esztendő plusz teljesen érthetetlen. Tudvalevő, hogy a bővebb adatokat szolgáltató könyvtárak nagy, vagy nagyobb könyvtáraink, melyekben több, szakmailag felkészültebb munkatárs dolgozik, nyilvántartásaik is általában megbízhatóbbak, a bővebb adatlap pedig nem különbözik annyira az alaplaptól, hogy azt ne lehetne – nem másfél év, hanem – kb. másfél óra, de legfeljebb másfél munkanap időráfordítással – kitölteni. Az ilyen bizonytalan, irreális határidő eleve elveszi a súlyát a kérdésnek és olyan fölösleges időpocsékolást is eredményez, ami az adatszolgáltatás hitelének rovására mehet, amint ment is. Mire ugyanis az adatokból 1983-ban a nyomdakész állapotba hozott címlista elkészült, annak adatai fölött annyira eljárt az idő, hogy nem lehetett abban a formában megjelentetni.

1984-ben, mint már említettük, az egész anyag a Könyvek Központi Katalógusa osztályhoz került a *személyi folyamatosság biztosítása nélkül*. A meglévő adatok és a nyilvántartás szerkezetének megismerése, áttekintése után a KKK osztály előtt két lehetőség állt. Az egyik szerint ismét *közvetlenül* a könyvtárakhoz kellett volna fordulni, hogy legfrissebb adataikat nyilvántartásba lehessen venni. Ezzel egyidejűleg lehetett volna a nyilvántartás rendszerén is bizonyos módosításokat, pontosításokat végrehajtani. Ez a változat nemcsak a könyvtári címjegyzék megjelenését halasztotta volna el további 1–2 évvél, hanem a második gyűjtés adatainak frissességére se hatott volna előnyösen.

A másik lehetőség az volt, hogy a meglévő adatokat *közvetett* forrásokból (azaz igen különböző színvonalú és szempontú, publikált és nem publikált könyvtári címlistákból) kiegészítve és felfrissítve összeállítani egy könyvtári címjegyzéket. Ez a több realitással kecsegtető lehetőség valósult meg az 1987-ben megjelent Magyarországi könyvtárak címjegyzékében.* Ennek a címjegyzéknek két funkciója van. Az egyik az, hogy lezárja az elmúlt hat év munkálatait és valamelyes eligazítást adjon könyvtáraink útvesztőjében, a második pedig az, hogy pozitívumaival és negatívumaival tanulsággul szolgáljon a magyar könyvtári rendszer erényeinek és hibáinak feltérképezéséhez.

* Magyarországi könyvtárak címjegyzéke. Összeáll. és szerk. Bátki Annak, Mészöly Magda, Fel. szerk. Kondor Imréné [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár. Bp. OSZK. 1986, 423 p.

Tanulságok és konzekvenciák

Kérdőívek és kérdések

Mint említettük, füzetnyi kérdőívek – szebben adatlapok – készültek az adatgyűjtéshez. Ezek az MSZ 3419–77 szabvány követelményeire igazodtak, kivéve a központi szolgáltatásokhoz kötődő kódjel feltüntetetésének igényét, mert ez lemaradt az adatlapról és utólag kellett pótolni. E tartalmi hiányosság mellett azonban elsősorban „formai” kifogásainkat kell vázolnunk. Az első az, hogy a szabvány sorrendjében szerkesztett adatlapok az adatok feldolgozását nehezítették, lassították. Ebben a szerkezetben ugyanis szorosán összetartozó adatok, például az évi gyarapodás, a kurrens időszaki kiadványok száma és a gyarapításra fordított összeg más-más oldalakon kap helyet. Ezek közül is a gyarapításra fordított összeget egy csoportban találjuk a könyvtár helyiségeinek számával és a könyvtárosok létszámára és szakképzettségére vonatkozó adatokkal. Kétségtelen, hogy ezek mind a „könyvtár működési feltételeihez” tartoznak, ahogy az adatszoport nevezi magát, mégis úgy véljük, hogy a szabvány az adattárakra vonatkozik, az adatlapoknak a feldolgozást kellett volna áttekinthetőbb elrendezéssel megkönnyíteniök. Aki ugyanis feldolgozási céllal kézbe veszi ezeket, az a kérdéses adatokat szabványszerű sorrendbe rendezheti, de ha csak egy könyvtárról akarunk képet kapni, akkor jobb, ha pl. az állomány darab- és költségadatai egymás mellett szerepelnek, mert így jelentősen többet is mondanak.

A másik kifogásunk a „nagyvonalú” tipográfiai elrendezés: 3–5 sor helyet hagy az adatlap néhány szavas feleletekre, amelyen például a könyvtár típusa, a hálózat, amelyhez a könyvtár tartozik, a könyvtár nyilvánosságának mértéke stb. – A 4. oldalt az állományadatok foglalják el, részletezve annak összetételét. Meglepő, hogy alig van könyvtár, mely ezt ugyanilyen részletességgel kitöltötte volna. Feltételezésünk szerint ez a részletezés hiányzik a könyvtárak zömének nyilvántartásaiból is. (18 lehetőség van erre, de legfeljebb a könyvek és időszaki kiadványok rovatát találjuk kitöltve.) Itt elég lett volna a különböző gyűjtemények után tudakozódni és ezt „egyéb, éspedig”-gel kiegészíteni. Amely könyvtárnak mondanivalója van, ugysis felsorolja, esetleg mellékletként is csatolja. A 18 lehetőség-ből azonban kimaradt az esetleges *muzeális* könyvek, részlegek utáni érdeklődés. – A „könyvtár tájékoztató tevékenysége” című, csaknem egyoldalas táblázat is csaknem fölöslegesnek bizonyult, mert teljességgel szinte senki sem töltötte ki. Táblázat helyett a könyvtárakra kellett volna bízni, hogy ezt megfogalmazzák amiből azután a nyilvántartás feldolgozó egy összegező táblázatot készíthettek volna.

Az állományok gyűjtőkorét feltárni hivatott pótfüzet – mint az előzményeket ismertető irodalomból tudjuk – nagy átgondolással készült. Itt természetesen nem nehezményezhető, hogy ha ezeket a lapokat valamely könyvtár nem tölti ki hiszen nem is töltötte ki teljességgel. Inkább a gyűjtés szintjének megfogalmazását nem érezzük elég objektívnek. Az a kifejezés ugyanis, hogy külföldi szakirodalmat valamely könyvtár „lehetőség szerinti bőséggel” gyűjt, teljesen semmitmondóvá válik akkor, ha összevetjük a gyarapításra fodítható összeggel. Teljesen hiába vágyakozik a könyvtár erre a lehetőség szerinti bőségre, ha lehetőségei évi – mondjuk – húszezer forintig terjednek. Itt helyesebb lett volna konkrét kötetszámhoz vagy forinthez kötni a kérdést. Legnagyobb, legtöbb lehetőséggel rendelkező könyvtáraink se tudják a *teljes* külföldi anyagot gyűjteni, legfeljebb a

nagy nyelvek (angol, orosz stb.) irodalmából törekedhetnek teljességre. – Igen kevés könyvtár töltötte ki a „gyűjtés kezdete” rovatot. Ez már nem a kérdőív hibája, hanem könyvtáraink „önismereti” zavarának tekinthető. – A gyűjtőkori táblázatok még egy hiányérzetet ébresztenek bennünk: sehol se kapunk tájékoztatást a könyvtárak meglévő állományának tartalmi összetételéről. Ha nem is a gyűjtőkörhöz hasonló részletességgel, de érdeklődni kellett volna a meglévő állomány esetleges különleges tartalmi vonásairól. A gyűjtőkör „strigulázása”, részletezésének lehetősége szakmai körökben mindmáig eldöntetlen kérdés. Kétségtelenül igen nehéz feladat elé állítja a könyvtárost és még inkább az adatlap feldolgozóit. Összesítve nem is lehet pontosan kimutatni a gyűjtési területek specifikumait, jóllehet ez lenne a legérdekesebb a nyilvántartásban és természetesen a tájékoztatásban. (Például a kórházak részletezett gyűjtési területei összeolvadnak az „orvostudomány”-ban, ehhez pedig igazán nem volt szükség ekkora táblázatokra. . .)

Az adatlapok összeállítói és a központi nyilvántartás rendszerének felépítői nem támaszkodhattak érdemi előzményekre, így a gyakorlat próbája mutatta meg, helyes volt-e a koncepciójuk. Az említett néhány fenntartásunk után röviden meg kell emlékeznünk azokról a kérdésekről, amelyekkel intézmények vagy személyek a központi nyilvántartáshoz fordultak. Nem túl sok kérdésről adhatunk számot, de azokra a nyilvántartás kiegészítő választ tudott adni, bár nem tudjuk pontosan, milyen áron. A megmaradt impurumok általában inkább tételenkénti kigyűjtést mutatnak, mintsem a fénylyukkártyán (amelyeken az adatok rögzítve vannak), összegezett adatkeresést. A kérdések közül számszerűen kiemelkedik a könyvtárak technikai felszereltségére és létszámadataira vonatkozó kérdéskör. Voltak topográfiai megközelítésű kérdések is, melyek valamely megye vagy országrész adatait keresték és voltak a könyvtártípusok ellátottságát vizsgálók stb. – Nem találtuk nyomát olyan érdeklődésnek, mely a könyvtárstatisztika területére vonatkozott volna. Így igazolva látjuk a kiinduló koncepciónak azt a pontját, mely a központi nyilvántartástól elsősorban a konstans jellemzők összegyűjtését és feltárását várja el, szemben a statisztika mobil adataival.

Könyvtár és hálózat

Az adatlapok egyenkénti áttekintése és számos hálózati központ címjegyzéke alapján arra a megállapításra kell jutnunk, hogy a „könyvtár” meghatározás bizonytalansága torzítóan hat az egész magyar könyvtárügy áttekinthetőségére. A 3000 kötet feltárt állomány, vagy legalább 2000 kötet és 50 periodikum, főhivatású könyvtárossal – lehetőleg önálló helyiségben elhelyezve – olyan minimum, melynek némely gyöngéire már Mohor Jenő⁷ is felhívta a figyelmet 1980-ban, elsősorban a „főhivatású” könyvtáros szerepét kérdőjelezve meg. A mi véleményünk szerint e meghatározás, vagy minimum legfőbb hibája az, hogy – jóllehet közkönyvtárra gondol – statikus könyvtárképet mutat, és nem veszi figyelembe a könyvtár *intézmény* jellegét. Ha azonban a könyvtárat funkciói oldaláról vizsgáljuk meg, az intézmény jelleg előtérbe kerül. A könyvtár alapfunkcióit alkotja ugyanis a dokumentumok gyűjtése, megőrzése (hosszabb vagy rövidebb időre), és az olvasó számára történő rendezése, feltárása.

Ha a könyvtár gyűjti a dokumentumokat, az azt jelenti, hogy van önálló, legalább egy-egy költségvetési évre biztosított költségvetése, azaz szabadon tervezhető és felhasználható.

nálható pénze a gyarapításra. – Ha megőrzi a dokumentumokat, kell legyen önálló helyisége, raktára. A könyvtár olvasóinak ellátása és az állomány védelme szempontjából egyaránt elengedhetetlen, hogy ne csak „lehetőleg”, hanem feltétlenül legalább egy önálló helyiséggel rendelkezék. – A dokumentumok rendezése, használhatóvá tétele könyvtárost feltételez, aki ezt a munkát elvégzi, az állományt feltárja és a dokumentumot eljuttatja az olvasóhoz és vissza is veszi (szerzi) tőle a további olvasók számára. – Végezetül vannak olvasói, akiknek érdekében mindez történik.

Az elmondottak csak igen leegyszerűsítve fogalmazzák meg a könyvtár funkcióit, melyek valójában még a legszerényebb valódi könyvtár esetében is ennél sokkal gazdagabb. Látnunk kell azonban, hogy a *költségvetés, helyiség és személyzet együttesen adja a könyvtár intézmény jellegét.*

A kötettség ebben az aspektusban nem játszik döntő szerepet, bár nem elhanyagolható tényező. Jelentősége elsősorban a könyvtárak nagyságrendje tekintetében van. A mi megközelítésünk szerint az intézményszerűen biztosított működési feltételek mellett valamely, akár nulláról induló könyvtár is igen gyorsan és jó színvonalon képes elérni a 2–3000 db-os állományt, míg ezek hiányában nagyobb állomány se képes funkcionálni, ámbár esetleg központilag könyvtárnak van nyilvántartva. Az intézmény jelleg elvárásának hiánya e nagyobb gyűjtemények fejlődését, újjászervezését is hátráltatja. – Egészítsük ki még az intézmény jelleg fontosságát az 5/1978. rendeletnek azzal a követelményével, hogy a könyvtárak *szervezeti szabályzat* alapján működnek. Ez magában foglalja az elmondottakat, csak más oldalról. (A szervezeti szabályzat ugyanis kénytelen rögzíteni a könyvtár működési feltételeit. Ha ilyenek nincsenek, nyilván nem beszélhetünk könyvtárról s nem készülhet szervezeti szabályzata sem.)

Sajnos azt kellett tapasztalunk, hogy az adatlapok egy része, de még inkább egyes hálózatok címjegyzékei szinte teljesen kritika nélkül kezelték még a 2–3000 kötetes minimum szintet is, még inkább az önálló helyiség vagy főfoglalkozású könyvtáros követelményét. – A hálózati központoknak annyiban igazuk van, hogy ez a kötet minimum rájuk talán nem vonatkozik, tehát bátran közölhetik legkisebb könyvgyűjteményük adatait is. Ha általános, érvényes könyvtár-definíciónk lenne, az nemcsak ezt a groteszk helyzetet szüntetné meg, hanem, mint említettük, ösztönözne hatna a jobb sorsra érdemes gyűjtemények könyvtárrá szervezésére is. Az elmondottakat illusztrálja az Ipari Informatikai Központ 1985-ös Tájékoztatója¹⁰, mely 485 könyvtár adatait ismerteti s ebből 96 (!) az 1000 vagy annál kevesebb kötettel rendelkezők száma. E 96 „könyvtár” átlagos kötet-száma 561 db. E mellé kívánkozik *Benda Mária*¹¹ észrevétele, mely szerint a hálózatukhoz tartozó intézmények egy részében olyan vezetők, akik nemigen áldoztak a könyvtárra, amikor arra kerül a sor, hogy az adatlapot kitöltsék, nem mondtak le a lehetőségről, hogy intézetüknek „szakkönyvtára” legyen. (Netán még törödni is kezdtek utóbb a do-loggal. . .)

A könyvtárhoz szorosan kapcsolódik a *könyvtáros* státusza, szakmai színvonala, szakképzettsége. Az adatlapok bizonsága szerint – bár 6 éves adatokról van szó, globálisan ma se látszik irreálisnak ez az adatscsoport – igen sok a részmunkaidős vagy tiszteletdíjas könyvtáros, nemcsak a közművelődési és iskolai hálózatban, hanem az egészségügyi, a vállalati stb. területen is. Hogy a részmunkaidős könyvtárosokkal működő könyvtárak

milyen színvonalúak, azt az adatlapok alapján eldönteni nem tudjuk. Gyakorlati tapasztalatunk azonban arra utal, hogy egyetlen személy heti 10–24 órában még magas szakmai képzettséggel és gyakorlattal se tudja a kurrens könyvtári feladatokat ellátni, az állomány folyamatosan gyarapítani és sokoldalúan feltárni. Nem is szólva arról, hogy a részmunkaidős vagy tiszteletdíjas könyvtárosokra általában nem is jellemző a magas szakmai képzettség és gyakorlat. A könyvtár fenntartója pedig nem biztos, hogy akceptálja a kis olvasólétszám és szerény állomány mellé a főfoglalkozású könyvtáros alkalmazását. (A fenntartó intézmények jelentős részében nincs is „könyvtáros” státusz. Előadói besorolásban szoktak a könyvtárosok dolgozni, esetleg a felsőfokú végzettséggel rendelkezőknek szorítanak valami ennél jobb besorolását.)

Ezzel kapcsolatban ütközünk bele könyvtáraink leggyengébb pontjába: az állomány feltárásába. Erre a kérdésre adatlapjainkból se tudunk válaszolni, nem az adatok elavultsága, hanem a kérdőív és a könyvtári köztudat hiányossága miatt. Az adatlapon találunk olyan kérdést, amely a feldolgozatlan állomány után tudakozódik és táblázatot is, melyben a könyvtár felsorolhatja számos katalógusfajtáját, de a kapott válaszok semmitmondóak vagy a rubrikák üresek. A könyvtári köztudat nyíltan vagy burkoltan bevallja, hogy a feldolgozás területén országosan nagyok a hiányosságok, de szinte teljesen tehetetlenül veszi ezt tudomásul. Ha valahol a legkisebb nyoma is van a katalógusnak, már boldogan tekinti feldolgozottnak az állományt. Amikor tehát elvárnók, hogy bizonyos kötetszám és az intézményi ismérvek alapján lehessen a könyvtárakat nyilvántartani, ki kellene dolgozni egy „feltártsági minimum”-ot is. Így a következő adatszolgáltatás már pontosabban tudná körvonalazni a magyar könyvtárak helyzetét, színvonalát, különbséget téve nemcsak a könyvtáraink gerincét képező nagy, tudományos és országos feladatkörű szakkönyvtárak, egyéb könyvtárak és szolgáltató helyek között, hanem azt is meg tudná mondani, hogy egyedileg melyek azok a könyvtárak, amelyeknek szakmai színvonala olyan magas, hogy további feladatokat is elbír, vagy olyan alacsony, hogy a meglévőeknek se tud eleget tenni.

A kis könyvtárak feldolgozási problémái szorosan hálózati feladatkörbe tartoznának. Nyilvánvaló, hogy se személyi, se szakmai feltételeik nincsenek meg ahhoz, hogy maguk színvonalas feldolgozási munkát végezhesenek, ugyanakkor olvasóiknak és a központi szolgáltatásoknak egyaránt szükségük lehetne erre. A hálózati központok – tisztelet a kivételnek – sok év óta nem tudnak segíteni ezen, illetve nem is vállalkoznak erre a feladatra. Ha képesek lennének tagkönyvtáraik állományát feldolgozni s ezeket a *könyvtárakat kész, használható katalógusokkal (feltáró eszközökkel) ellátni*, akkor már elfogadható lenne – kisebb könyvtárak esetében – a részmunkaidős könyvtáros alkalmazása is. A kurrens gyarapítási és olvasószolgálati munka ugyanis már beleférhet a „részmunkaidőbe” anélkül, hogy a könyvtár szakmai színvonala csorbát szenvedne. Ez lehetne az a kompromisszum, amit a könyvtár intézmény jellege még elbírna.

A központi nyilvántartás tervezésekor és elindításakor elsősorban a hálózati központok közvetítő és értékelő munkájára számított a könyvtárügy 1979–80 körül. Mohor–Pálinkásné⁹ idézett cikke beszél arról, hogy mennyire nem váltak be a hálózati központokhoz fűzött remények. Ezt megerősíti az 1981–83-ban a Tudományos és Műszaki Tájékoztatóban lezajlott vita¹² is, mely kérdésessé teszi a hálózatok létét, működését is.

Jogszabályaink működőképes hálózatokkal számolnak akkor, amikor a könyvtárak központi nyilvántartásának kiépítésében megjelölik a hálózatok szerepét, de akkor is, amikor a hálózati központok feladatait határozzák meg a tagkönyvtárakkal szemben. Az 5/1978 rendelet III. 10.§. szerint a hálózati központ „c/ támogatást nyújt a könyvtári állomány számszerű nyilvántartásában és annak feltárásában. . .”; „n/ nyilvántartja a tagkönyvtárak könyvtári anyagát”.

Ha ezeket a feladatokat a hálózati központok megvalósítanák, illetve meg tudnák valósítani – az említett TMT vita nem erre mutat! – akkor automatikusan megoldódnék a feltártság és annak színvonala, legalább perspektívikusan. (A hálózati központok mentségére hozzá kell tennünk, hogy a központi feldolgozásnak pénzügyi előfeltételei is lennének. . .)

A könyvtári jogszabályok – mindent egybevetve – egységes könyvtári rendszer kiépítésén fáradoznak. Ennek a rendszernek egyik része kell legyen a könyvtárak központi nyilvántartása is. Ez azonban csak akkor válik sokoldalú, információképes szolgáltatássá, ha a könyvtári rendszer minden tagja, így a hálózatok is, eleget tesznek, illetve tudnak tenni a jogszabályban előírt követelményeknek.

IRODALOM

1. Könyvtári Minerva. Szerk. Faragó Lászlóné. Közr. az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. 1–2. köt. Bp. 1965. V.p.
2. SÁRDY Péter: Észrevételek a könyvtári statisztikai rendszerről. = Könyvtáros, 26.évf. 1976. 7.sz. 383–386.p.
3. FOGARASSY Miklós: A statisztika feladata és határai. = Könyvtáros, 26.évf. 9.sz. 533–535.p.
4. FOGARASSY Miklós: Bevezető megjegyzések a könyvtárstatisztika szabványosításához. = Könyvtári Figyelő, 25.évf. 1979. 5.sz. 450–456.p.
5. MOHOR Jenő: A könyvtárak központi nyilvántartása és a statisztika. = Könyvtári Figyelő, 25.évf. 1979. 5.sz. 457–462.p.
6. A könyvtárak és szakirodalmi tájékoztatási intézmények adatait tartalmazó adattárak. MSZ 3419–77. 1.p.
7. MOHOR Jenő: Hány könyvtár van Magyarországon? = Könyvtáros, 30.évf. 1980. 8.sz. 479–482.p.
8. MOHOR Jenő–PÁLINKÁS Györgyné: A könyvtárak központi nyilvántartása. = Könyvtári Figyelő, 28.évf. 1982. 6.sz. 640–645.p.
9. 5/1978 (XII. 12.) KM sz. II. 6.§ (2)–(3) pontok
10. Tájékoztató az ipari szakkönyvtári hálózat könyvtárainak állományáról és szolgáltatásairól. Szerk. Csapó Györgyné, Somorjai Noémi. Közr. az Ipari Informatikai Központ. Bp. 1985.
11. BENDA Mária: Van-e szakkönyvtári hálózat, vagy csak úgy teszünk, mintha lenne? = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 30.évf. 1983. 5.sz. 192–193.p.
12. Tudományos és műszaki tájékoztatás. 1982. 10, 12.sz. 1983. 1–2, 5, 12.sz.